

Інна Демуз
доктор історичних наук, доцент
(Переяслав-Хмельницький)

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРОЦЕСИ ІНСТИТУЦІОНУВАННЯ ПРИРОДНИЧОЇ ТА МЕДИЧНОЇ НАУКИ

(Рецензія на монографію:

Левченко І. М. Соціокультурні та персонологічні виміри діяльності природничих і медичних товариств на теренах України в другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія. – Переяслав-Хмельницький, 2017).

Лише кілька років назад у своїй монографії «Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох» (2014 р.) я висловлювала думку про важливість і нагальність ґрунтовного вивчення діяльності наукових товариств України зазначеного періоду за галузевим принципом. Окрім того, наголошувала на необхідності розгляду проблеми через призму «інноваційних» методів, зокрема, вивчення соціопсихологічного сегменту теми та її відображення в історико-антропологічному ракурсі, що полягає у показі групи людей, які діють у часовому просторі. У цьому випадку предмет історичного пізнання має зміщуватися від вивчення «знелюднених» соціальних структур на людину як суб'єкта усіх соціальних утворень. Виникнення й подальша еволюція наукових товариств мають у цьому випадку розглядатися уже не як «знелюднений» процес, зумовлений виключно закономірними хвилями розвитку суспільства та його основних складових – науки, освіти, культури тощо, а передусім ініціативою окремих наукових лідерів, їхньою харизматичністю, наполегливістю та іншими особистісними якостями. І ось вже у 2017 р. на широкий загаль представлена ґрунтовна праця, в якій певною мірою вирішені окреслені мною на перспективу дослідницькі завдання, – це монографія І. М. Левченко.

Відзначу, що професіоналізація та інституціонування української природничої та медичної науки другої половини XIX – початку XX ст. – одна з малодосліджених проблем вітчизняної історії. Дослідники, без сумніву, зверталися до окремих аспектів вивчення науки зазначеного хронологічного періоду в персоніфікованому, теоретико-методологічному й інституційному аспектах. Однак наразі відомості про природничі й медичні товариства як одну з форм організації науки є досить розрізненими. У цілому ж, наукові інституції дають змогу дослідникам отримувати суспільні ресурси для проведення своїх робіт, об'єднують різні генерації науковців спільною метою і практикою дослідницької роботи; вони створюють локальні традиції й різноманітні, у тому числі й альтернативні, наукові школи і напрями. Цим забезпечується спадковість фахової спеціалізації та певний дослідницький консерватизм, який стає на перешкоді інтелектуальному радикалізму, поширенню неперевіраних наукових концепцій, порушень етики вченого й образу науки.

На нашу думку, досліджена І. М. Левченко тема актуальна у кількох площинах. По-перше, власне в історичній площині – зумовлена спадковістю функціонування наукових товариств, що вимагає забезпечення актуалізації багаторічного досвіду їхньої діяльності в сучасних умовах. Так, наразі в Україні відновлено роботу ліквідованих у радянський час наукових товариств природничого й медичного спрямування або розпочато діяльність нових, що спонукає дослідників дедалі частіше звертатися до практики, набутої попередниками. Важливим видається виявлення закономірностей і особливостей функціонування наукових об'єднань учених-природознавців і медиків з XIX ст. по сьогоднішній день, відслідковування трансформаційних процесів у діяльності

осередків і забезпечення проведення наукових досліджень під впливом суспільно-політичних та ідеологічних змін.

По-друге, необхідність розробки теми важлива у площині розвитку природничої і медичної науки. Адже досвід діяльності наукових товариств природничого спрямування є надзвичайно значимим в умовах соціально-економічних відносин у сучасній Україні та соціально-екологічної безпеки у світі. Важливого значення набуває державна підтримка щодо поширення природничо-екологічних знань серед населення, опіка питаннями промисловості, сільського господарства й охорони навколишнього середовища. Не менш значимим виглядає вивчення корпоративного досвіду лікарів, які й сьогодні об'єднуються у професійні громадські організації з метою сприяння науковій і практичній діяльності в галузі медицини й охорони здоров'я, підвищення професійної кваліфікації, поліпшення якості й ефективності медичної допомоги, юридичного і соціального захисту своїх прав, поширення гігієнічних і медичних знань серед населення, пропаганди досягнень медицини й здорового способу життя. Нагальною є оцінка здобутків, досягнень і відкриттів учених-природознавців і медиків України, еволюція (диференціація та інтеграція) природничих і медичних дисциплін (когнітивний аспект науки) від XIX ст. по сьогоднішній день.

По-третє, необхідність розробки теми важлива у наукознавчій площині, адже товариства досліджуваного періоду мали досить високоорганізовану, автономну систему функціонування, яка може стати прикладом для сучасних моделей громадсько-наукових організацій. Вивчення багатогранної діяльності учених та інтелектуальних колективів, виникнення і розвиток наукових осередків привертає увагу істориків науки, наукознавців і соціологів у зв'язку з необхідністю опрацювання не лише генези ідей, теорій, історії створення окремих наукових напрямів, а й характерних рис образу ученого, закономірностей колективної творчої роботи, пошуку оптимальних форм організації наукових досліджень і механізмів управління наукою як відповідь на виклик часу. Виникає потреба дослідження науки як форми діяльності певних груп. Вивчивши характер наукових товариств, їхнє зародження та еволюцію, можна за допомогою розробленого комплексу заходів і рекомендацій досягнути створення сприятливого для сучасних наукових співтовариств мікроклімату.

Окрім того, дослідження українського наукового руху в умовах тривалої дискусії навколо реформування науки в Україні має як історико-пізнавальний, так і практично-організаційний інтерес, висуваючи на перший план інституціональні аспекти науки. Проблеми розвитку й організаційного становлення вітчизняної науки, зумовлені, головним чином, багаторічною практикою залишкового фінансування гуманітарних і прикладних досліджень, актуалізують невідкладне проведення структурних реформ у цій галузі. В умовах скорочення державного фінансування діяльності наукових інституцій важливого значення набуває функціонування самоврядних громадських організацій, здатних існувати (й, до того ж, плідно працювати) за рахунок самоокупності.

У цілому, оцінюючи монографічне дослідження І. М. Левченко, відзначу, що воно полягає, відповідно, у здійсненні теоретико-методологічного, історичного, соціокультурного й персонологічного осмислення проблеми. Так, дослідницею сповна реалізовано методологічний концепт «інтелектуального співтовариства», окреслено статусну ідентифікацію учених-природознавців та медиків другої половини XIX – початку XX ст., проаналізовано корпоративні зусилля дослідників до самоорганізації, оцінено корпоративний дух та механізми об'єднання у професійні/за сферою інтересів групи. Монографія є прикладом макроісторичного аналізу діяльності науково-інтелектуального середовища. Опис подій у конкретно-історичній площині поєднано з біоісторіографічним принципом. «Біографічний поворот» у гуманітаристиці чітко проявився зростанням інтересу авторки до індивідуально-особистісного виміру соціального буття, – наукові здобутки членів природничих і медичних товариств

показано саме через персонологічний вимір. Дослідження виконане з чіткою тенденцією до антропологізації історико-наукового пізнання.

Можемо стверджувати, що наукова новизна роботи І. М. Левченко полягає, власне, у постановці теми в заявленому форматі та реалізації, окрім традиційного історичного (історико-тематичного та історико-хронологічного) зрізу подій, комплексу інноваційних методів і принципів у її розробці:

1) розгляд проблеми через призму соціокультурного виміру (соціокультурний підхід – теорія і методологія соціокультурного відтворення, що акцентує увагу на єдності культури та соціальності, базується на наукових досягненнях культурології, педагогіки, етнографії, соціології, історичної і психологічної антропології, теорії соціальних комунікацій тощо). Це дало авторці можливість поєднати в одне ціле три складові: особистість як суб'єкт взаємодії (учений, член наукового співтовариства); суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами і процесами; культура як сукупність цінностей і норм (корпоративна культура науковців-природознавців та медиків). Поряд із цим можна говорити і про антропологічний аспект соціокультурного виміру, в якому на перше місце висувається конкретний індивід;

2) показ наукових співтовариств як соціальних мереж, що передбачає їхній аналіз одночасно у двох аспектах – з одного боку, у напрямку дослідження еволюції соціальних якостей людини як особистості та інституціональних форм її статутно-рольових відносин, а з іншого – у напрямку уточнення природи і змісту цих форм, утворених під впливом зовнішніх (навколишнє середовище) і внутрішніх факторів (наука, політика, економіка) розвитку суспільства. Не менш важливим вектором дослідницького спрямування став показ проблеми утворення та еволюції товариств на теренах України другої половини XIX – початку XX ст. у контексті запропонованої сучасною дослідницею І. Колесник мережевої моделі науки. Ця модель позначає інтеграцію розрізаних елементів (ідей, теорій, біографій, наукових інституцій, академічних шкіл, наукових співтовариств тощо) в «безшовну» мережу взаємопов'язаних елементів, між якими постійно циркулює інформація, котрі існували і раніше, проте вивчались ізольовано. Інноваційність мережевої моделі історичної науки полягає у синтезі соціологічного, антропологічного та мікроісторичного підходів, що утворює міждисциплінарно-мережевий простір науки. Мережевий аналіз актуалізує антропологічну складову історіографії, у центрі уваги якої опиняється не «безлюдна», деперсоніфікована історія ідей або наукових інституцій, а суб'єкт (актор) процесу пізнання, носій ідей і організатор науки, який постає у науковому повсякденні, у коловороті міжособистісних взаємин;

3) вагомим стало використання методів міждисциплінарного та полідисциплінарного синтезу. З позиції запропонованого в монографії антропологічного підходу проблема наукових центрів в історії науки (професійних співтовариств, наукових комунікацій, колективів дослідників) вийшла на перший план, що передбачає, власне, реконструкцію внутрішньонаукових комунікацій. Міжособові комунікації виступили при цьому найбільш істинною частиною рефлексивного пласта науки. Такий проблемний акцент дав змогу відтворити інтелектуальний простір як певну «мережу спілкування» фахівців певної галузі науки – природничої та медичної;

4) апробація інституціонального підходу до аналізу історії української науки, переваги якого полягають у тому, що він надає більше шансів подолати звичну дискретність і фрагментарність сприйняття процесів наукової еволюції. Цей підхід дозволяє, якщо не цілком вийти за вузькі межі регіонального висвітлення наукового руху, то принаймні у порівняльному режимі розглянути його перебіг в основних національно-культурних центрах.

Аналізуючи, власне, тематичне наповнення рецензованої монографії, слід відмітити, що це – досить широкий спектр порушених і, головне, вирішених питань: передумови виникнення природничих і медичних товариств на теренах України у

XIX ст.; витоки та етапи становлення і розвитку даних об'єднань; різноаспектні напрями діяльності; детальний аналіз наукових здобутків і творчої спадщини членів товариств; організаційно-просвітницька робота наукових осередків (популяризація знань серед широких верств населення, участь у реформуванні шкільної освіти, природоохоронна, музейна, бібліотекознавча, видавнича діяльність); міжнародна співпраця учених-природознавців та медиків (аналіз спільних наукових проєктів, проведення наукових конференцій, виставок, з'їздів тощо). Зокрема, привертає своєю багатою фактологічністю та інформаційною насиченістю останній розділ монографії І. М. Левченко, в якому на основі виключно архівних матеріалів розглянуто планування, види, джерела фінансування, спрямованість освітніх закордонних подорожей науковців, особливу увагу приділено відрядженням до провідних наукових центрів Німеччини, Франції, Австро-Угорщини, Італії, Великої Британії, Бельгії, Швейцарії та інших країн.

Практичне значення отриманих у монографії І. М. Левченко результатів полягатиме, на нашу думку, у їхньому застосуванні при моделюванні перспектив розвитку природничої і медичної науки в Україні, адже кожен аспект переосмисленого історичного досвіду може мати творче застосування. Можливим є використання у сучасній науковій практиці напрацювань і напрямів роботи вільних наукових асоціацій, ініціативних і самодіяльних наукових інституцій попереднього періоду. Робота має широкий міждисциплінарний діапазон застосування, тому, зважаючи на вирішені в ній завдання, зацікавить як «класичних» істориків, так і соціологів, наукознавців, істориків у галузі науки й техніки. Дослідження збагатить такі напрями як: методологія сучасної науки та її історичний вимір; наукознавство; історія та методологія організації науки; наукова біографістика тощо. Отримані результати стануть у нагоді під час викладання у вищих і середніх навчальних закладах лекційних курсів з історії та історії науки й техніки, історії природознавства та медицини, а також у підготовці узагальнюючих і спеціальних праць, монографій і навчальних посібників. Матеріали дослідження можуть увійти до змісту біобібліографічних довідників, покажчиків наукових установ і товариств, біографічних словників природничого та медичного напрямів.

Практична цінність монографії дослідниці для суспільства полягає в тому, що отримані результати допоможуть глибше зрозуміти суть корпоративних і професійних стосунків наукової еліти, інтелігенції і широких верств населення, історичну обумовленість цих процесів. Частина висновків має універсальний характер, що дасть можливість екстраполювати їх на різногалузеві та різнорівневі корпоративні утворення та соціальні мережі сучасного інформатизованого суспільства.

Переваги та цінність монографії І. М. Левченко полягають також у комплексному аналізі проблеми функціонування природничих і медичних товариств на теренах України другої половини XIX – початку XX ст., у застосуванні в ході дослідження соціокультурного підходу, мережевої моделі науки, інституціональної методології, міждисциплінарного та полідисциплінарного синтезу, методів синергетики тощо. Крім того, перевагою дослідження є тенденція до антропологізації та персоніфікації історико-наукового пізнання.

Віддаючи належне педантичній евристичній роботі авторки і, як наслідок, ґрунтовним аналітичним розробкам у напрямку систематизації, узагальнення, класифікації віднайденого матеріалу хочемо, однак, акцентувати увагу на тих аспектах, які не були б зайвими на сторінках монографії. Мова йде про можливість здійснення порівняльного аналізу діяльності та структури, особливостей функціонування вітчизняних і закордонних природничих і медичних наукових товариств; виділення в окремий розділ (чи, як мінімум, параграф) досліджень гендерних, вікових, соціальних, національних, професійних, світоглядних і законодавчих аспектів існування товариств; більш детальний аналіз установчих документів осередків (їхніх статутів, розпорядчої та діловодної документації); висвітлення «повсякденного» аспекту історії, що полягає в

показі не лише науково-організаційної роботи учених-природознавців та медиків у рамках офіційних відносин, але й на рівні їхнього побуту, міжособистісних стосунків, розгляд вузькокорпоративних морально-культурних та професійних взірців науковців, вивчення тих еталонів поведінки, що чіткіше окреслюють цінності згаданих мікроколективів (у розрізі запропонованого підвищеної уваги потребує особливий вид джерел – мемуари, щоденники, біографії, епістолярій. Адже з'ясовано, що наразі величезний масив джерел особистого походження, що належав членам наукових товариств, авторкою так і не був уведений до наукового обігу).

Однак ці побажання носять виключно рекомендаційний характер, ніяким чином не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої монографії і, узагалі, можуть бути лише орієнтиром для подальших наукових розробок даної теми.

Монографія І. М. Левченко є прикладом аналітичного історико-наукознавчого дослідження, в якому накопичено та систематизовано фактологічні дані про організацію дослідницьких практик природознавців і медиків України другої половини XIX – початку XX ст., механізми творчості учених, досвід самоорганізації, самодіяльності та реалізації ініціатив, спрямованих на формування інформаційних і наукових контактів, тісної співпраці, залучення до науково-просвітницької діяльності інтелігенції, що є основою для формування нових наукових напрямів і шкіл. Книга буде цікавою науковцям, викладачам, студентам, широкій громадськості, усім тим, хто цікавиться процесами інституціонування природничої і медичної науки, питаннями формування наукових корпорацій учених, трансляції наукових знань у соціумі, сучасними концептами про інтелектуальний простір, міжособистісні комунікації науковців тощо.

Одержано 25.09.2017.